

XV.

Biskop Worm og den geheime kommission.

Ved provst *L. Koch.*

I december måned 1724 nedsatte kong Frederik IV den bekendte og berygtede »kommission angående ulovlig skænk og gaves tagelse og bydelse«, den gang bestående af daværende justitsråd og kommitteret i kommercekollegiet C. Møinichen og biskop B. Deichmann i Kristiania; da denne i løbet af foråret rejste til Norge, suppleredes kommissionen med C. Reitzer, stiftamtmand i Trondhjem; Møinichens svigersøn, P. Ramshart, var sekretær. — Det er her ikke hensigten at fortælle denne kommissions historie, med hensyn til hvilken der især henvises til C. Bruun, Fr. Rostgaards levnet s. 318 ff. — Men om end den første anledning til kommissionens nedsættelse var, som dens benævnelse viser, at der forlød mange og velgrundede rygter om bestikkelighed hos embedsmændene, og at dronning Anna Sofies navn benyttedes af disse, så har der dog sikkert været en dybere grund til denne forholdsregel. Der var efter den store nordiske krig, og formentlig som en følge af denne, indtrådt en mærkelig slaphed i hele administrationen og en almindelig tilbagegang på de forskelligste områder. Handelen stod stille, landvæsnet kom hvert år i dybere forfald, pengevæsnet var i uorden, flåden og værfterne var i dårlig stand, domstolene begyndte at tabe i agtelse, universitetet stod stille og formåede ikke længer at løse sin opgave. Det har været kongens erkendelse heraf, der har fremkaldt den vist nok højst fornødne undersøgelse af embedsmændenes forhold; når denne dog kun førte til en del afskedigelser, men ikke til nogen virkelig forbedring, kan grunden hertil vel søges på mange steder. Til dels ligger den i de mænds personligheder, der ledede undersøgelsen; ti der er al sandsynlighed for, at hverken C. Møinichen eller Deich-

mann selv havde holdt sig fri for »ulovlig skænk og gaves tagelse«. Dels ligger den også i den frygt og forbitrelse, som denne »bandekommission« opvakte ved den hemmelighedsfulde måde, hvorpå den optrådte, de dyre eder, den lod vidnerne sværge osv., og endelig manglede Frederik IV en mand, der som J. Rosenkrands efter hans død kunde bringe statsmaskineriet i en bedre gang. I kommissionen blev der vel forhandlet om kancelliet, flåden, højesteret og universitetet, men det hele løb dog ud i nogle personalforandringer; et systemskifte formåede den ikke at fremkalde. — Men kommissionens virksomhed fik stor betydning for fremtiden. Af hvad der er levnet af dens papirer ses det, at dronningen har været personligt meget virksom i denne sag. Således har C. Møinichen til hende stilet en meget skarp erklæring om universitetets tilstand. Det er også først fra denne tid, der egentlig indtræder en spænding mellem kongeparret på den ene og kronprinsen og hans hustru på den anden side; og da Kristian VI ved sin tronbestigelse foretog så gennemgribende forandringer i det overordnede regeringspersonale som ingen anden dansk konge, da ramte hævnene alle dem, der havde stået i nogen forbindelse med kommissionen. Om det end ikke lader sig bestemt påvise, lader dog den hurtighed, hvormed forandringen udførtes, til dels allerede dagen efter faderens død, ingen tvivl om, at der har været et parti, som har ventet på denne begivenhed og havt sine planer færdige, da den indtrådte.

Også Sællands biskop, C. Worm, kom i kollision med kommissionen. — Prof. theol. H. Bartholin havde været indkaldt for denne og underskrevet dens edsformular. I et møde i konsistoriet spurgte biskoppen ham, hvorledes han kunde sværge en ed imod Guds og naturens lov, og udtalte, at han ikke vilde have svoret en sådan ed, og at der vilde blive mange menedere¹⁾. Bar-

¹⁾ C. Bruun, Fr. Rostgaard, s. 330.

tholin blev fortørnet herover og må have omtalt og påklaget biskoppens udtalelser. Ti i geheimearkivet¹⁾ findes to udkast, det ene til en skrivelse til Worm selv, det andet til et cirkulære til samtlige biskopper. Det er vel ikke vist, at disse ere afsendte; men det må dog anses for sandsynligt; de ere skrevne af Møinichen selv, der nu var bleven oversekretær i det danske kancelli, og han kunde næppe have talt i den tone til Sællands biskop uden efter kongens udtrykkelige befaling. Skrivelsen til biskoppen er i ethvert tilfælde et bevis for, hvor voldsomt denne sag dreves, og hvorledes de, der stillede sig i opposition til kommissionen, bleve behandlede, og den yder et bidrag til at forstå, hvorfor denne opvakte så stor forbitrelse. Der er vist nok intet eksempel på, at en dansk konge har givet Sællands biskop en så skarp irettesættelse; har biskop Worm virkelig modtaget den, har han havt brug for sit valgsprog: per spinas ibo ocreatus, gennem torne vil jeg gå med støvler på.

Begge de nedenfor meddelte skrivelser ere udaterede; men de må være affattede kort efter den omtalte samtale mellem biskoppen og H. Bartholin; denne fandt sted den 10 februar 1725.

1.

Eftersom vi ugerne og med største misfornøjelse have fornummet, hvorledes du d. 10 februarii senest offentlig på konsistorio haver angrebet vores summus theologus, os elskelige dr. Hans Bartholin, over den ed, han efter vores aller nådigste ordre og befaling udi den af os aller nådigst anordnede kommission over ulovlig skænk og gaves tagelse og bydelse aflagt haver, og beskyldt samme som stridende mod Guds ord og naturens lov samt en god samvittighed, og endvidere ladet dig forlyde, at du den ej, om det af dig

¹⁾ Kancelliets aflevering, skab 11, pakke 111.

var bleven æsket, havde villet aflagt eller underskrevet, og som samme dine ords mening og udtolkning er os offentlig søndagen næst efter bleven af provsten, mag. Reenberg, på vor frue kirkes prædikestol til højmesse yderligere forklaret¹⁾, da, som slig os højst ubehagelige forhold er aldeles stridende mod den aller underdanigste troskabsed, du os og det dig aller nådigst anfortroede embede pligtig er, helst vi intet mindre havde formodet, end du skulde have understået dig offentlig uden nogen forhen til os aller underdanigst gjort remonstration at modsige det, vi med vores aller nådigste ordre avtoriseret og befalet havde, men langt førre ventet, at du efter vor aller nådigste lov og ritual ej alene selv skulde paamindet undersåtterne om den kærlighed og lydighed, de ere deres herskab skyldige, men endog tilholdt samtlige dit underhavende præsteskab efter deres embedes pligt til det samme at efterkomme. Men som alt dette af dig er desværre efterladt, har vi ikke kunnet forbigå vores mishag derover dig at tilkendegive, hvorfor vi og aller nådigst have befalet vores storkansler dig udi konseillets nærværelse herover at reprimandere og dig vores ydermere aller nådigste villie at tilkendegive, som er denne, at eftersom den af os aller nådigst anordnede kommission sigter til intet andet end Guds ære og vores bedste og tro undersåtters befrielse, der længe nok have sukket under voldsmandenes åg, der for gaver har forvendt retten for den fattige og med så vel gejstlige som verdslige bestillinger samt anden vores kongelige nåde holdt ligesom offentlig torv og marked: at du da tilholder samtlige dit præsteskab, særdeles de her i staden, så vel sognepræsterne som kapellanerne, at de straksen og den første søndag efter at denne vor allernådigste ordre dig indhændiges, efter prædiken offentlig på prædikestolen ej alene forklarer deres tilhørere, hvad lydighed de endog i denne tilfælde ere os som deres overherre samt vores kongelige arvehus skyldige, men endog samtlige beder den almægtige og alvidende Gud, der kender alle menneskers skjulte

¹⁾ Jvfr. Kirkehist. Saml. 3. R. III, 778 f.

tanker, at han med sin gode ånd vil styrke og fremme denne vores så kristelige som aller nådigste intention til Guds egen æres udbredelse, sandheds rette udforskning og vores kære og tro undersåtters lettelse, samt de skyldiges, der Gud, os og deres egen ære, ed og pligt så ublu forgættet haver, deres retmæssige afstraffelse.

Hermed sker vor villie. — Befalendes dig Gud.

2.

Eftersom den af os aller nådigst anordnede kommission over ulovlig skænk og gaves tagelse og bydelse sigter til intet uden Guds ære ved retfærdighedens uforhindret fremgang og retskafne undersåtters forfremmelse så vel til gejstlige som til verdslige embeder ved de af os aller nådigst anordnede lovlige midler; ti er vores aller nådigste villie og alvorlige befaling, at du, så snart denne vores aller nådigste ordre dig til hænde kommer, straksen foranstalter hos samtlige præsteskabet i det dig aller nådigst anfortroede stift, at de ej alene entholder sig fra udi deres prædikener at raisonnere om eller imod denne og andre vores aller nådigste anordninger, så som vi langt mere ville forvente, de med al alvorlighed skulle bede, at den store Gud vil velsigne denne vores kristelige intention til hans ære og vores kære og tro undersåtters bedste; men endog at du tilholder fornævnte dit præsteskab efter vores aller nådigste lovs bydende at forklare deres tekster af Guds ord uden nogen menneskelige passioners beblandelse, trøste samvittighederne og tillige foreholde undersåtterne den kærlighed og lydighed, de ere os og vores kongelige arvehus i dette og alle tilfælde skyldige. Skulde ellers nogen herimod befindes at handle, have vi den aller nådigste tilforladdenhed til din os bekendte troskab, at du derfor ej alene alvorligen og eftertrykkeligen påminder dem, men os og det aller underdanigst tilkendegiver, såsom vi alvorligen ville, at denne vores aller nådigste ordre ubrødelig skal efterkommes.
